

EÖTVÖS JÓZSEF
VALLOMÁSOK ÉS GONDOLATOK

ÖSSZEGYŰJTÖTTE ÉS SZERKESZTETTE
BÉNYEI MIKLÓS

ÉVEK

1831-1871

513

Mint minden arisztokrácia,
úgy az ész arisztokráciája is
leginkább csak a középosztállyal áll ellentétben.
Az észarisztokrácia
tisztelettel meghajlik a nép józan esze előtt,
s felsőbbségét
csak a hozzá közelebb állókkal érezteti;
a nép
többnyire büszkeséggel nézi
ezen arisztokratáit is,
mert fényöket s gazdagságukat
részben sajátjának tekinti,
de azok,
kik hozzájuk közelebb állnak
- az irodalom iparos középrende –
nem bocsátják meg soha, hogy
a hely, mely őket illetné,
mások által foglaltatott el;
mintha bizony,
ha senki náloknál előbbre nem jutott is volna,
s ők az elsők lennének,
azért egy lépéssel továbbra mentek volna,
mint hová őket saját erejük viszi.

514

Nagyon értelmes emberek
néha olyan buták, hogy
csak az igazságot keresik,
s ha megtalálták azt,
még aznap ki kell beszélniök.

515

Egyetlen társadalom sem
épülhet fel
olyan elv nélkül,
melyet általában igaznak fognak fel.
A való igazság itt kevésbé fontos,
mint az általános meggyőződés.

516

Az óvilágban
a főérdek mindig az állam,
mellyel szemközt
az egyediség érdekei
háttérbe szorulnak,
s csaknem eltűnnek;
ennek szükséges következése, hogy
az etikában is,
mely az egyesek morális kötelességeit tárgyalja,
az államra való tekintet
elhatározó befolyással bír.

Még Plató is,
minden idealizmusa mellett,
az államtudományt
mint az etikának részét tárgyalja,
s oly morál,
mely az egyesre nézve
oly kötelességeket állított volna fel,
melyek az állam érdekeivel ellentétben vannak,
az óvilág fogalmai szerint nem is létezhetett.

Azon összeköttetés,
mely az etika s politika között
a dolog természete szerint létezik,
most sem változott meg. –
Lehetetlen, hogy

a kötelességek,
melyekkel az egyes
magának, családjának s barátjainak
tartozik,
azokkal,
melyek őt az államhoz kötik,
viszonyban ne álljanak;
a különbség tehát,
mely az új s régi kor között e részben észlelhető,
csak abban áll, hogy
miután most
a kereszténység által uralkodóvá vált
eszmék szerint
az egyediség áll első helyen,
az egyediség
morális jogai- s kötelességeitől kell kiindulni,
ha az államról szólunk.

Valamint
az óvilágban oly morál,
mely az állam érdekeivel ellentétben áll,
képtelenségnek tartatott volna;
úgy most oly államtan,
mely a morállal ellentétben áll,
nem egyéb képtelenségnél,
mit csak azért nem veszünk észre,
mert az óvilág eszméin alapítva meg
újabb tudományunkat,
még mindig az óvilág felfogásaiban élünk.

Minthogy
újabb korunk elfogadta az elvet, hogy
az államnak főcélja
a többség jólétében keresendő,
miután eszerint
az egyednek jóléte a fő,
el kell fogadni azt is, hogy
a politikának legfőbb feladata nem egyéb,
mint a morál elveinek alkalmazása az államra;
s ebből világos, hogy
oly politika,
mely céljainak elérésére
erkölcstelen eszközökkel él,
a politika fő feladatával egyenes ellentétben áll.

517

A politikában
minden eszme
csak akkor válik naggyá,
ha sikerül megvalósítani;
különben legfeljebb csak egy szép álom marad.

518

Hol
a történelem hajtóműve
nincs szétrombolva,
a legrövidebb időn belül
egy egészséges szervezetnek kell létrejönni.

519

Hol fennáll a szabadság eszméje,
csak az az államforma lehet tartós,
melyben minden konfliktust
az államhatalom akadályoz meg,
s ahol
az államszervezet célszerű berendezettsége
arra hivatott, hogy
az államforma megváltoztatása
csak a többség akaratával történhessék,
s a főváros lázadása
ne válhasson az egész állam forradalmává.

520

Csak ha
a monarchia iránti érzések
új lángra gyúlnak,
akkor forrhat össze oly korona,
mely egyszer széttört.

521

Választási törvények

Miután tapasztalásból tudjuk, hogy

minden országgyűlési követ
sokkal inkább magát és saját érdekeit,
mint azokat képviseli,
kik által választatott,
bizonyos, hogy
választási törvények
inkább azáltal hatnak,
ha a választhatásnak feltételei,
mint azáltal,
ha választói képesség határoztatik meg. –
Ha azt kívánjuk, hogy
a törvényhozásban
minden érdekek képviselve legyenek,
e cél csak úgy érethetnék el,
ha a törvény által kimondatnék, hogy
a követek
egy bizonyos arány szerint
bizonyos osztályokból választandók
(például ennyi földművelő, ennyi gyáros,
ennyi városi vagy falusi lakó);
azáltal, hogy
csak a választói jog
terjesztetik ki minden osztályra,
vagy éppen
az általános szavazat által
nem nyerünk semmit.
E rendszer mellett
- mint ezt is tapasztalásból tudjuk –
egyes osztályok
túlnyomó befolyást nyernek
a törvényhozásnál,
mások egészen kizáratnak;
és tagadhatatlan,
miként a középkor intézményei
- minden hiányaik mellett –
éppen ezen szempontból
a mieinknél többet értek,
amennyiben
a képviseleti jogot
nem számokhoz, hanem helyiségekhez kötve
azt eszközölték, hogy
oly érdekek,
melyek az egész országban minoritásban voltak,
az egyes városban vagy grófságban
többségben lévén,
a törvényhozásban mégis képviseltettek.

522

Nem a fej,
a szív az,
mi által tömegeket vezetni lehet.
A nép
szívesen elismeri vezetőinek
észbeli felsőbbségét,
sőt, mint tapasztalásból tudjuk,
sokszor oly bölcsességet tesz fel rólok,
minőt emberi lényben nem találhatunk,
de csak addig,
míg érzelmeik iránt nem kételkedik.
Innen van, hogy
népmozgalmaknál
észbeli tehetség s tudomány által kitűnő férfiak
ritkán jutnak kitűnő álláshoz,
s azt még ritkábban tartják meg. –
A nagy szerep
ily alkalommal nem azoké,
kik a legszebb s -nagyszerűbb gondolatokat,
hanem azoké,
kik a legerősebb érzéseket bírják kimondani.

523

Az állam
- ahogyan most szerveződött –
minden egyéni szabadság
leküzdhetetlen akadályává vált.
Ez annak tulajdonítható, hogy
Rousseau
a zseni könyörtelen logikájával
odáig jutott, hogy
végülis elfogadta: számunkra az lenne a legjobb,
ha visszatérnénk a természet ősállapotába,
mivel kétségkívül
minden rossz
a társadalmi viszonyok
hibás szervezetében fekszik,
s nem a természetben magában.
A szabadság szükségét általánosan érzik;
ezt oly formák alatt akarják kielégíteni,
melyek mind
az egyeduralom

megalapításához és megerősítéséhez vezetnek,
s melyeknél
- hogy a népszuverenitás elvének vágyát kielégíthessék –
az egyén szabadságát
szem elől tévesztik.

524

Az emberek
néha
az okosat választják,
de csak azután,
ha ez elkerülhetetlen szükséggé vált.

525

Haladni csak úgy lehet,
ha,
míg egyik lábunkkal előre lépünk,
a másikat helyén hagyjuk.
Ez első törvénye minden haladásnak,
mely szintúgy áll,
ha nagy államok s egész népek,
mintha csak egyes emberek haladását tekintjük.

526

Néha jó,
ha az igazság
egy ideig elhagyatva áll,
annál jobban meglátszik való alakja.

527

Minden forradalomnak,
mely eddig lezajlott,
csak negatív eredménye volt;
csak azzal törődtek, hogy
a kivívott győzelem teljes legyen,
s az ellenfelet megsemmisítsék.
Inkább
az ellenség által felállított elvek hibáit,

semmint az igazságot keresték.

A győzelem után

nem az okkal törődtek,

mi miatt harcba szálltak,

hanem hatalmukra ügyeltek,

s mindent megtettek,

mit lehetségesnek éreztek.

S tartósan csak az lehetséges,

ami igaz,

s az alapelvek megsértése

a végén megbosszulja azokat,

kik azt elkövették.

Amilyen mértékkel mértek,

ugyanazzal mérnek vissza nektek;

és az szomorú egy nép számára,

ha ezeket a szavakat fenyegetésnek kell vennie;

még szomorúbb akkor,

ha

- éppen mert nem használják –

elvész az igazság mércéje,

s a jogról alkotott fogalmak összekeverednek.

528

A zuhanás pillanatában

a legpiszkosabb víz is

csillogó habban tűnik tovaszárguldan.

Ha nyugodtan továbbömlik,

megváltozik róla a képünk.

A forradalomban részt vett

ragyogó jellemekről alkotott ítélet

éppen így változik meg.

529

Svájc. Szabadság

Minden országok között

a Svájc az egyedüli,

melyben az újabb szabadság

a középkor intézményeiből

természetszerűen fejlődött ki;

csak ezen ország az,

melynek kifejlődésére
a reneszánszsal feléledt óvilági állam-fogalmak
soha nagyobb befolyást nem gyakoroltak,
s az individuális szabadság eszméje
a népszuverenitás eszméje által
soha háttérbe nem szorított. –
Hasonlítsuk egybe
a politikai szabadságnak eredményeit ezen országban,
a politikai szabadság eredményeivel más országokban.

530

Korunk veszélyei. Pénzviszonyok.

Miután minden ingatlan birtok
egész Európában adósságokkal van terhelve,
s pedig annyira, hogy
sok esetben a tulajdon
nem névszerénti tulajdonosának,
hanem hitelezőinek gyümölcsözik,
tagadhatatlan, hogy
a jelen viszonyok között
az állam tökéletes felforgatása
sok helyen
azon osztályoknak hasznára
- legalább pillanatnyi előnyére - válhatnék,
kik
természetes körülmények között
a rendnek legbiztosabb pártolói.
S én ebben korunk egyik fő veszélyét látom,
melynek kellő méltánylására
nem szükséges egyéb,
mint hogy azon befolyásra emlékezzünk,
melyet az eladósodás a római polgárháborúkra,
s általuk a köztársaság romlására gyakorolt.

531

Politika – morál

Alanyilag
az erény nem egyéb,
mint annak teljesítése,
mit jónak,

azaz

mások jogaival és saját kötelességeinkkel
megegyezőnek tartunk.

Miután eszerént

az erény alanyilag csak azon viszonytól függ,
melyben tetteink meggyőződéseinkhez állnak,
világos az is, hogy
sem vallás,
sem véleménykülönbség
sem helyzet nem lehet,
melyben erényesek nem lehetnének.

Már miután

minden jól rendezett államban
az tétetik kötelességül,
az állítatik jogszerűnek
(das als Recht erkannt wird),
mi az állam érdekében fekszik,
és az egésznek javát előmozdítja,
világos, hogy mindaddig,
míg
az állam törvényei
az egyesek meggyőződéseivel
ellentétben nem állnak,
a legerényesebb ember
- az ti. ki mindég azt teszi, mit jónak tart –
egyszersmind a legjobb polgár leend.

Lehetnek esetek,

melyekben az emberi s polgári kötelességek
látszólag ellenkezésbe jönnek,
melyekben
a veszélyeztetett állam polgáraitól
nemcsak életök,
de még meggyőződésük
áldozatát is követeli;
s sokaknak véleménye szerint
a magánélet erényeiről le kell mondanunk, hogy
a legfőbb polgári erényhez felemelkedjünk.

E tan, melyhez Hobbes teóriája vezetett,

s melyet Machiavelli hirdetett,
napjainkban sok pártolót talál,
kik azt állítólak a szabadság érdekében követik;
én annak teoretikus megvitatását
egészen feleslegesnek tartom.

Egy bizonyos,
s ez azon tény, hogy
- tudomásom szerint –
még egy állam sem veszett el azért,
mert egyes polgárai
szerfelett ragaszkodtak a magánemberi erényeikhez,
míg ellenben igen sokat sorolhatnék el, melyek az ellenkező okoknak köszönik veszteket:
annak tudniillik, hogy állam s közjó nevében a morál elvei lábbal tapodtatván, az egyesek
jogérzete folytatott sértések által eltompult, s végre egészen elenyészett.

532

Az egyetlen igazi
garancia
minden intézményre –
a szükségessége.
A királyok Isten kegyelméből uralkodnak,
a királyság intézményei mégis
csak addig maradnak fenn,
amíg szükségeltetnek.

533

Miként a világ szervezetében,
úgy van az az államoknál is:
szükségük van
egy taszító és egy vonzó erőre
minden egyes részükben,
enélkül nincs tagoltság, nincs szervezeti fejlődés.
Minden a középpont felé nyomul,
s zavar támad,
ha a sűrűsödés által
minden kiterjedés lehetetlenné válik;
ezek nélkül az állam szétesik.

534

Minden
most létező nemzet
keresztény hitre tért
a királyság eszméjéért.
Ezen nemzetek pusztulása
a dolgok természete szerint
éppen a királyságra lesz a legveszélyesebb.

535

Csudálatos, hogy
a szabadságot,
melyet egymás után majdnem minden nép
- méghozzá könnyű harcban –
kivívott,
sehol sem tudták fenntartani,
s az emberek szabadság iránti készületlensége
a köztársasági államformát
eredményezte.
Ha előítéletek nélkül szemléljük a dolgot,
akkor teljesen más eredményre jutunk.
Láttuk, hogy
az, mit a francia forradalom kivívott,
nem szabadság, hanem népuralom volt.
Megmaradt a régi államforma,
a tiers état,
s később a sansculotte-ok
XIV. Lajos aranszékében ülve találták magukat;
csudálni való, hogy
egy olyannyira elfoglalt trón
még nyomasztóbbnak tűnik,
csudálni való, hogy
az az államforma,
melyet teljesen
a monarchia érdekeinek megfelelően rendeztek be,
melyet csak egy monarchikus erő
- ahogy tulajdonosait nevezni lehet - irányíthat,
a monarchiához kellett, hogy visszavezessen?

S ide nem
az emberiségnek
a szabadság iránti éretlensége,
hanem végülis
annak az államformának
szükséges következményei
vezettek,
mely alatt kipróbálták a szabadságot,
ami aztán ezt mindég visszavezette a monarchiához.

Abban a pillanatban,
amikor a római köztársaság
oly helyzetbe jutott, hogy
állandóan szükség volt a diktatórikus erőszakra,
ott találjuk a diktatúrát s az impériumot.

Nem Róma romlottsága,
hanem körülményei,
melyekkel összeegyeztethetetlen volt
a régi államforma s a szabadság,
ásták alá a köztársaságot.

536

Politika és tapasztalás

Ha a dolgok természetét tekintjük,
úgy látszik, hogy
a politika körében
csak a tapasztalást kellene követnünk,
s mégis
a tapasztalás
talán sehol nem vétetik kevésbé tekintetbe,
mint éppen itt.

A kis Hollandia
bizonyos államformák alatt
a jólét legmagasabb fokára emelkedett,
hasonló formák
Svájcban hasonló eredményekhez vezettek,
s Amerikában
óriási mérvekben
ismételtetik szemünk előtt
ugyanezen tapasztalás.
Anglia helyzetét Franciaországgal összehasonlítva,
valamint az előbbinek felsőbbbségéről,
úgy higgadt gondolkozás által
meggyőződünk arról is, hogy
Anglia ezen felsőbbbségét
hasonló intézményeknek köszönheti,
melyeknek üdvös eredményeit
egyszersmind Németország magas műveltségi foka,
Olaszországnak középkori jóléte,
egyszóval mindazon országok története mutatja,
melyekben azok léteztek;
s mégis,
ha valamely állam szerkezetének elrendezése jön szóba,
nem ezen,
a tapasztalás által ajánlott intézmények,
hanem Franciaország szolgál mintául.

Az államszerkezet
csak azon állvány,
melyen egy nemzetnek nagyságát építjük;
nem rendes-e, hogy
ezen állványnak
mindég csak azon formáját halljuk magasztalni,
melyen még semmi állandó épület nem építettett fel?

537

Minden
nagyobb eszmének
megvoltak vértanúi,
s mint egyeseket,
úgy egész népeket találunk,
melyek így vértettek el.
A küzdőknek vesztét
gúny és átok követte sokszor,
s az, amit szenvedtek,
első pillanatban
mint visszajeszto példa áll azok előtt,
kik magasabb feladatnak akarnák szentelni létüket.
De ha a történet folyamát tovább követjük,
nézetünk megváltozik.
Az elnyomó emléket
az utódok átka követi,
a vértanú tovább él eszméjével,
s a jövő bámulva látja, hogy
a győzelmet nem a hóhér,
hanem az áldozat vítta ki;
mert minden babér elhervad,
s minden emlék romba dől,
de kinek neve egy eszmével él,
afelett az időnek nincsen hatalma.

538

Különös tulajdonsága az embernek, hogy
habár mindenki individuális szerencsáját hajszolja,
s nincs oly körülmény,
melyre nem az egoizmus
gyakorolná a legnagyobb befolyást,
mégis a legtöbben
tetteikre más indítóokokat próbálnak találni,

nemcsak, hogy a világot,
hanem gyakrabban, hogy
önmagukat megcsalják.

Sehol sincs ez több esetben,
mint a politikában.
Sohasem támadták
Epikurosz tételeit jobban,
mint Benthaméit;
s mégis,
tulajdonképp mi a különbség aközött,
amit Bentham állít,
s aközött, amit ellenei hirdetnek?

Ők az állam boldogságát
az egyének tetteinek szabályozójaként állítják fel,
de nem bizonyítják be, hogy
az állam jóléte
a legjobb eszköz
az egyének jólétének biztosítására.
Bentham ennek bizonyítására törekszik.

Mi itt a különbség?
Az a befolyás,
melyet az egoizmus cselekedeteinkre gyakorol,
nem vitatható,
s nem semmisíthető meg.
Ha azt akarjuk, hogy
ez a természetes hajlam
ne legyen veszélyes az államra nézve,
akkor két dolog szükséges.

1-ször.
Hogy az állam úgy legyen berendezve, hogy
az az egyén érdekében álljon,
s hogy az egyén jóléte
és
az állam fennállása között
nemcsak legbensőbb kapcsolat legyen,
hanem ez a viszony
mindenki számára
a lehető legvilágosabbá váljon.

2-szor.
Hogy az állam
mindenki számára

oly igazságosan,
jól legyen berendezve, hogy
fennállása végül
az egyén jólétéhez vezessen,
s így elérhető (és el is kell érni), hogy
az egyén érdekei
ne kerüljenek konfliktusba az államéival,
s már ne a nép erkölcsi érzéseit ápolják.

S az,
ami mindennek alapjául szolgál,
mindenekelőtt
a vallás.
Abban az időben,
amikor az abszolutizmus virágkorát élte,
s egy osztály büszke volt
arra a szolgai viszonyra,
melyben a koronával állt,
s minden másra megvetéssel nézett le,
gyakran mondták:
"A vallás szükséges a népnek."
Szerintem
még szükségesebb azok számára,
akik uralkodnak efelett.
Minél inkább kiszélesedik
az egyén fizikai lehetőségeinek köre,
annál szűkebbre kell vonni
erkölcsi lehetőségeinek körét;
egyébként
egy szörnyeteget találunk.
Egy abszolút szuverénnek
- akár egy egyén, akár egy nép –
szüksége van erkölcsre és vallásra,
különben
uralma alatt
megismétlődnek Nero gaztettei.

539

Feltarthatatlanul
halad az emberiség
azon ösvényen,
melyre múltja vezette,
s egyeseknek hibái s fondorkodásai
e hosszú fejlődésnek szükségét és végeredményeit

nem változtathatják meg,
de késleltethetik haladását,
s pedig semmi által annyira,
mint midőn a természetes kifejlődést
mesterséges eszközök által
siettetni igyekeznek.

540

Az erénynek
egyik főtámasza
az önbecsülés,
s az önbizalom
egyik föltétele minden nagy tettnek.
Azon érdem,
mellyel az arisztokrácia egyes korszakokban bír,
csak e két tulajdonban találja magyarázatát.

541

Az emberi ész
ellentétekben halad,
a társadalmi viszonyok kifejlődései pedig
hasonlóak a természetéhez,
mely,
ha néha
pillanatnyi megrázkódásokat tapasztalunk is,
mindig csak
egy bizonyos rendben s fokanként történhetik.
Ebből az következik, hogy,
habár az emberi eszmék rögtön változnak,
olyannyira, hogy
ami előbb egy kor uralkodó eszméjének látszott,
annak mindjárt utána
éppen ellenkezője állítatik fel alapelveként,
ezen, az eszmék körében történt változás
soha nem változtathatja meg rögtön
az egész társaságot.

A befolyás,
melyet eszmék
társadalmi viszonyainkra
kétségen kívül gyakorolnak,
inkább csak abban áll, hogy

általok azon irány határoztatik meg,
melyben a kifejlődés,
de csak lassan,
történni fog;
s ki a históriát tanulmányozza,
meggyőződik, hogy revolúció
(azaz a létező viszonyok tökéletes átalakulása)
soha nem történik rövid idő alatt.
Az anyagi rendnek felforgatása,
mit annak nevezünk,
csak
vagy egy hosszú fejlődési processzusnak
végső jelensége,
vagy a megindulási pont,
melyen a fejlődési processzus kezdődik.

542

Nagy barátja vagyok
a statisztikának;
nem mintha azt hinném, hogy
az csakugyan annyit bizonyít,
mint sokan felteszik,
hanem azért,
mert mióta
minden állításnak
statisztikai adatokkal való támogatása
divattá vált,
a hamis tételek felállítása
valamivel több nehézséggel jár,
s a tudományos paradoxonok alkotói
badarságaikat
legalább jobb rendszerben adják elő.

543

Korunknak
nem legkisebb kalamitásai közé tartozik
az úgynevezett zseniális emberek megszorodása,
értve ezen nevezet alatt nem azokat,
kik teremtő ésszel s alkotó tehetséggel bírván,
arra érdemesek,
s kiknek most sem vagyunk bőségében,
hanem azon émelgyős fajt,

mely a zsenialitást feladatául választva,
különös öltözetben jár,
s hivatását abban keresi, hogy
semmi hasznossal nem foglalatoskodik.

544

Felgerjedett időkben
az,
ki a legfonákabb eszmék mellett
szenvedéllyel lép fel,
számos követőket találhat,
de aki
a legvilágosabb igazság védelmében
csak nyugodt okokra támaszkodik,
bizonyosan elhagyatva marad.
Vannak időszakok,
hol a józanság is
csak
a szenvedélyesség alakjában léphet fel.

545

Közönséges állítás, hogy
a politikai szabadság,
miután az egy bizonyos pontig fejlődött,
mindig egyeduralomhoz,
s mert ez ott,
hol a szabadságot követi,
mérsékelt nem lehet,
a despotiához vezet.
S ezen állítás történelmi támaszául
az egész óvilág
- s főképp Róma - példája hozatik fel. –

Az úgynevezett világfájdalom
megragadta
nemcsak korunk költőit,
de tudományos férfiak is,
s így találjuk a törtélemben a panaszt, hogy
az emberiség kerékben forog,
mintha a világ kezdetétől
egy száraz malomba befogva,
csak az volna feladása, hogy

az előidézett mozgalom által
egyesek lisztjének őrlésére szolgáljon.

Nem szándékom
e tétel teoretikus taglalásába bocsátkozni;
annyi bizonyos, hogy az,
mi annak támogatására
az ókor történetéből felhozatik,
mást bizonyít.

Az óvilág alapeszméje,
mi az államot illeti:
az egyediségnek tökéletes alávetése az állam alá.
Civilizációjának minden csodái
ez eszme létesítésének köszönhetők,
s minden haladás
s minden visszalépés
azon arányban történt,
melyben ezen eszme
nagyobb vagy kisebb mértékben létesítettett,
azaz
azon arányban,
melyben
az állam
nagyobb vagy kisebb hatalmat
gyakorolt polgárai felett.

Már miután
az állam hatalma
akkor legnagyobb s -korlátlanabb,
s csak ott használtatik a kellő következetességgel,
hol annak gyakorlása egynek adatik által,
világos,
miként azon tény, hogy
az óvilág szabad államai
végre despotiára mentek által,
csak azt bizonyítja, hogy
minden eszme a társaságot,
mely felett uralkodott,
végre azon formákhoz vezeti,
melyek alatt
ezen eszme
legtökéletesebben létesíthető;
miből,
ha azt a jelenre alkalmazzuk,
csak azon következtetést vonhatjuk, hogy

polgárosodásunk,
melynek uralkodó eszméje
az egyéni szabadság,
szintúgy el fogja érni azon formákat,
melyek alatt
az egyéni szabadság eszméje
a legtökéletesebben létesíthető,
mint az óvilág polgárosodása
végre saját uralkodó eszméjének,
azaz
az állam korlátlan hatalmának
létesítéséhez vezetett.

546

Igen csalatkoznak,
kik azt hiszik, hogy
a reformáció
csak a katolicizmusra is
káros hatást gyakorolt volna.
Semmi nem erősíti meg inkább
a meggyőződést,
mellyel az emberek valamely elvhez ragaszkodnak,
mintha ennek helyes alkalmazása
vitatás tárgyává válik;
s maga a reformáció,
melyet tulajdonképp
csak ily vitatkozásnak tekinthetünk,
legvilágosabban bizonyíthatja ezt,
miután a történet tanúsága szerint
e nagy esemény
első eredményként azt idézte elé, hogy
nemcsak az egyháztól elszakadók,
de a katolikusok is
sokkal inkább ragaszkodtak vallásukhoz,
mint annak előtte. –

Igen gyengének kell annak lenni,
mit ellenzés veszélyeztethet.
Miben még életerő van,
azt a megtámadás az álomból,
melybe a hosszú pihenés alatt szenderült,
csak erejének érzetére ébreszti fel.

547

Mint némelyek, hogy
szobájok üresnek ne látszassék,
bútoraitat
a legnagyobb rendetlenségben állítják fel,
úgy járnak el napjainkban sokan eszméikkel;
s ismertem akárhányat,
kikről senki sem mondotta volna, hogy
eszök van,
a az kificamodása által
nem vonta volna magára a közfigyelmet. –
Nem undorodom semmitől inkább,
mint az ily emberektől,
s a korlátolt elmék zseniális rendetlensége
körülbelül úgy hat reám,
mint azon angol kertek,
milyenekké sokan kis telkeiket átalakítják,
mintha arra, hogy
apró birtokuk pompás parkká váljék,
nem kívántatnék egyéb,
minthogy
az utak
a lehetőségig tekervényesek legyenek.

548

Bármennyire
bámulják sokan
a diplomácia finom fogásait
s a politikai ügyességet,
annyi bizonyos, hogy
egy oly eset ellenében,
midőn az állam
veszélyes pillanatokban
megmentését
államférfiai ügyességének köszönheté,
tízet hozhatunk fel,
midőn az ily mesterségek
az államokat
nehézségekbe, sőt veszélyekbe ejtették.

549

Nem ártana,
ha midőn
nagy urak népszerű magaviselete
annyira magasztaltatik,
néha Clodius emléke eleveníttetnék fel,
ki, hogy patrícus létére tribunusnak választassék,
magát plebejus által adoptáltatta.

550

Mi más a szabad sajtó,
mint szabad oktatási jog.